

Dalekie podróże małej białorzytki

PIOTR GRYZ

www.ornitofrenia.pl

**DŁUGIE TRASY MIGRACJI CZYNIA BIAŁORZYT-
KĘ JEDNĄ Z PODRÓŻNICZYCH REKORDZISTEK
WŚRÓD PTAKÓW. W JAKI SPOSÓB POKONUJE
ONA OGROMNE ODLEGŁOŚCI DZIELĄCE JEJ TE-
RENY LĘGOWE OD ZIMOWISK? ODPOWIEDŹ NA
TO PYTANIE PRZYNOSZĄ NAJNOWSZE BADANIA.**

Właśnie do Polski zawitała jesień. Dla wielu ptaków jest to okres wędrówek z terenów lęgowych do zimowisk położonych na południu, a znaczna część z nich podejmuje wędrówki na niewiarygodnie duże odległości. Z takich wyczynów słyną szczególnie różne gatunki ptaków siewkowych (Charadriiformes). W Polsce gnieździ się jednak jeden gatunek małego, niepozornego ptaka, który należy do zupełnie innej grupy, a który długością tras migracyjnych dorównuje ptakom siewkowym. Jest nim białorzytka (*Oenanthe oenanthe*), przedstawiciel rzędu wróblowych (Passeriformes) i rodziny mucholówkowatych (Muscicapidae). Dzięki najnowszym badaniom dowiadujemy się coraz więcej o niezwykłych podróżach tego malucha.

EUROPEJSKIE KORZENIE

Białorzytki (*Oenanthe*) to rodzaj ptaków zaliczanych obecnie do rodziny mucholówkowatych (Muscicapidae), choć jeszcze do niedawna włączane były do rodziny drozdowatych (Turdidae). Liczba wyróżnianych gatunków (od 20 do 30) i ich wzajemne pokrewieństwo wciąż pozostają kwestią dyskusyjną. Ptaki te charakteryzują się często wyraźnym polimorfizmem oraz dymorfizmem płciowym. Samce są przeważnie kontrastowo ubarwione – białe, czarno i rudawe, samice natomiast mają skromniejsze, brązowawe upierzenie. Właśnie od barwy upierzenia jednej z części ciała pochodzi polska nazwa tych ptaków, a nawiązuje ona do białego kupra u większości gatunków (w języku staropolskim wyraz „rzyć” oznacza zad, pośladki).

Białorzytki to ptaki, które przez miliony lat przystosowały się do życia w bardzo surowych, suchych i pustynnych lub półpustynnych ekosystemach. Powszechnie

uważa się (np. Panov, 2011), że pochodzą z Afryki, z której w miocenie i pliocenie rozpoczęły kolonizację Eurazji. Niestety, nie potwierdza tego zapis kopalny, a najnowsze odkrycia mogą sugerować inny scenariusz. W 2013 r. na podstawie materiału znalezionego w okolicach trzech miejscowości (Polgárdi, Csarnóta i Beremend) na terenie dzisiejszych Węgier opisano najstarsze skamieniałości tych ptaków. Wiek dwóch wyróżnionych gatunków, *Oenanthe kormosi* i *Oenanthe pongraczi*, szacuje się na późny miocen (ok. 6–7 milionów lat temu) i wczesny lub środkowy pliocen (3–4 miliony lat temu), czyli na hipotetyczny okres ekspansji białorzytek z terenów Afryki. Różniły się one od żyjącej w Polsce białorzytki zwyczajnej przede wszystkim rozmiarami, były bowiem nieco większe. Warto dodać, że te węgierskie stanowiska to wyjątkowe okna na pradawny mioceńsko-plioceniński świat i obfitują w ska-

Samiec białorzytki zwyczajnej w upierzeniu godowym.

Źródło: Stanisław Turowski

mieniałości różnych kręgowców. Na podstawie samych tylko szczątków ptaków wróblowych (Passeriformes), których znaleziono tam 385, opisano 98 gatunków nowych dla nauki (Kessler, 2013). Skamieniałości te są świadectwem głębokich zmian klimatycznych, jakie wówczas zachodziły na naszej planecie. Klimat wtedy był znacznie cieplejszy i suchszy niż dziś, co było efektem reorganizacji prądów oceanicznych. W wyniku tych zmian Arktykę i Antarktykę zaczęły pokrywać lodowce, a w większości miejsc na ziemi lasy zaczęły ustępować miejsca stepom i półpustyniom. Nie inaczej było w Europie, kiedy podczas tzw. kryzysu masyńskiego (ok. 6 milionów lat temu) prawie całkowicie wyparowało Morze Śródziemne. W tym czasie terytorium dzisiejszych Węgier i części państw sąsiadujących zajmowało śródlądowe Morze Panońskie. Jego brzozy pokrywały suche, stepowe i półpustynne tereny otwarte z domieszką lasów, które jednak szybko ustępowały miejsca tym pierwszym. Samo morze dość szybko przekształciło się w jezioro, ale dopiero ok. 600 000 lat temu przestało istnieć. Być może w takich surowych warunkach rozpoczęła się historia białorzytek i ich ekspansja na tereny ówczesnego świata. Dzisiejsze szerokie rozprzestrzenienie tych ptaków w większej części Afryki i Euroazji wskazuje, że odniosły one niebywały sukces, a jeden niezwykle żywotny gatunek – białorzytka zwyczajna – skolonizował również Amerykę Płn. i Arktykę.

Z ALASKI DO AFRYKI

Ornitologowie wyróżniają 4–6 podgatunków białorzytki zwyczajnej (*Oenanthe oenanthe*), z których 2 zamieszkują Arktykę. Pierwszym jest gniazdujący w płn. Euroazji, na Alasce i w płn.-zach. Kanadzie (lęgowy również w Polsce) nominatywny podgatunek – *O.o. oenanthe*. Drugi – *O.o. leucorrhoa* – ogranicza się jedynie do płn.-wsch. części Ameryki Płn., Grenlandii, Islandii, Wysp Jan Mayen i Owczyc. Ptaki z tych wszystkich terenów łączy jedna wspólna cecha – zimowiska położone na terenie subsaharyjskiej Afryki. Wszystkie, zarówno te z Polski, Grenlandii, Kanady, Syberii czy Alaski, zimują właśnie tam. U Ark-

Samiec
białorzytki
zwyczajnej
zmienia upierzenie
na czas podróży.

fol. Krzysztof Merski

tycznych populacji wiąże się to więc z niewiarygodnie długą podróżą, jaką corocznie muszą odbyć w ciągu swojego krótkiego życia (najstarszy znany osobnik dożył 7 lat). Na przykład populacje z Alaski w ciągu mniej więcej 3 miesięcy pokonują dystans blisko 14 500 km. Trasa przelotu wiedzie m.in. przez liczne pasma górskie, syberyjską tajgę, stepy centralnej Azji i pustynie arabskie. Mimo tych przeszkód niektóre ptaki są w stanie przemierzyć ok. 290 km dziennie (Bairlein i in. 2012). Nie jest do końca jasne, dlaczego lecą aż do Afryki, podczas gdy znacznie bliżej, np. w płd. Azji, znalazłby również dogodny teren do zimowania.

CZTERY TYSIĄCE KILOMETRÓW NAD OCEANEM

Północny Atlantyk to rozległy i z pewnością niegościnnie dla małych ptaków region. Dlatego trudno sobie wyobrazić, że nad tym akwenem dwa razy w ciągu roku przelatuje cała populacja białorzytki z Grenlandii i płn.-wsch. Kanady. Ptaki z tych terenów, należące do podgatunku *O.o. leucorrhoa*, są większe od tych z pozostałej części arealu i przede wszystkim mają stosunkowo dłuższe skrzydła, co zapewne jest wynikiem adaptacji do transatlantycznych lotów. Do tej pory powszechnie uważano, że ptaki pokonują Atlantyk w kilku etapach. Startują z Nowej Funlandii lub Grenlandii i lecą najkrótszą trasą, wynoszącą ok. 2400 km, do Wysp Brytyjskich. Dystans ten mogą pokonać w zaledwie 30 godzin (Collar i de Juana 2013). Po krótkim postoju kierują się na Płw. Iberyjski, a następnie do Maroka. Bezpośredni przelot nad Atlantykiem z Grenlandii lub Kanady do Maroka uważano do niedawna za niemożliwy. Ostatnie badania sugerują jednak, że znaczna część ptaków faktycznie korzysta z tej trasy. Choć jest ona bardziej niebezpieczna, znacznie skraca czas migracji i przynajmniej dla ptaków z Kanady jest bardziej opłacalna energetycznie.

Zespół Thorupa i in. (2006) badał białorzytki na Wyspach Dzikich, leżących mniej więcej w połowie odległości między Maderą i Wyspami Kanaryjskimi. Sprawdzano dokładnie kondycję i wagę osobników, warunki na płn. Atlantyku oraz terminy wylotu ptaków z Kanady. Zbadano również własności aerodynamiczne ptaków. Na tej podstawie wyliczono maksymalny dystans, jaki są one w stanie pokonać bez międzylądowania. Biorąc pod uwagę, że ptak w trakcie lotu straciłby 20 proc. masy ciała, wyniósł on 2800 km, tak więc znacznie mniej niż dystans z Nowej Funlandii do Wysp Dzikich (w przybliżeniu 4100 km). Jakim więc cudem ptaki mogą pokonać tę odległość? Z pomocą przychodzi im kapryśna aura północnego Atlantyku, a ściślej mówiąc, wiatr. W normalnych warunkach ptaki nie byłyby w stanie pokonać takiego dystansu, jednak gdy mają wiatr „w ogon” i wieje on z prędkością powyżej 5 m/s, nie jest to problemem. Na szczęście jesienią, a więc w czasie ich migracji, wiatry o odpowiedniej sile i kierunku dominują nad Atlantykiem. Potwierdzają to dane meteorologiczne z lat 1979–2011, zebrane przez kolejny zespół naukowców (Bulte i in. 2014). Zauważyli oni ponadto, że odpowiednie wiatry wieją dość wysoko, bo na ok. 3000 m, co sugeruje, że właśnie na tej wysokości przemieszczają się te małe ptaki. Według badaczy dystans 4000–5000 km białorzytki pokonują w zaledwie 31–68 godzin! Jeśli wierzyć tym szacunkom, niesione wiatrem ptaki przynajmniej na pewnych odcinkach osiągają prędkości rzędu 100 km/h i większe. Regularne stwierdzenia ptaków z grenlandzkiego podgatunku *O.o. leucorrhoa* na atlantyckich wyspach (oprócz Wysp Dzikich Wyspy Kanaryjskie, Azory, Madera) zdają się potwierdzać wyniki badań obu zespołów.

Tak niezwykle długie trasy migracji czynią białorzytkę rekordzistką wśród ptaków wróblowych. Rodzi się jednak pytanie, jak ptaki zachowują się w obliczu zmian klima-

Białorzytka
saharyjska
różni się nieco
od swojej
kuzynki.

fol. Piotr Gryn

tycznych, które właśnie następują. Czy w przypadku braku odpowiedniego wiatru znajdą inną, bardziej opłacalną trasę, czy też wędrówka przez ocean stanie się śmiertelną pułapką? A może po prostu znajdą dogodniejsze zimowiska? Bez względu na to, jaką odpowiedź na to pytanie przyniesie przyszłość, wędrówki białorzytki są jednym z najbardziej spektakularnych przykładów migracji zwierząt. Warto o tym pamiętać, obserwując te ptaki.

Specjalne podziękowania dla Pani Teresy Łybko za umożliwienie obserwacji białorzytki saharyjskiej oraz dla autorów ilustracji: A. Gerlée, S. Turowskiego, K. Merskiego.

Literatura

- Bairlein F. i in. 2012. Cross-hemisphere migration of a 25 g songbird. *Biology Letters* 8: 505-507
- Bulte i in. 2014. Can wheatears weather the Atlantic? Modeling nonstop trans-Atlantic flights of a small migratory songbird. *The Auk* 13: 363-370. 2014
- Collar N. i de Juana E. 2013. Northern Wheatear (*Oenanthe oenanthe*). w: del Hoyo J., Elliott A., Sargatal J., Christie D.A. i de Juana E. (red.) (2013). *Handbook of the Birds of the World Alive*. Lynx Edicions, Barcelona.
- Kessler E. 2013. Neogene songbirds (Aves, Passeriformes) from Hungary. *Hantkeniana. Contributions of the Department of Palaeontology. Eötvös University* 8: 37-149.
- Panov E.N. 2011. Comparative ethology and molecular genetics as tools for phylogenetic reconstructions: The example of the genus *Oenanthe*. *Biology Bulletin* 38: 809-820.
- Thorup K. i in. 2006. Do Nearctic Northern Wheatears (*Oenanthe oenanthe leucorhoa*) migrate nonstop to Africa?. *The Condor* 108: 446-451.

KUZYNKA BIAŁORZYTKI NOWYM GATUNKIEM W POLSKIEJ AWIFAUNIE

Białorzytka ma wiele kuzynek. Jedną z nich jest białorzytka saharyjska (*Oenanthe leucopyga*), zamieszkująca płn. Afrykę i przyległą część Azji (patrz mapa). W przeciwieństwie do białorzytki zwyczajnej, jest to gatunek osiadły, tylko lokalnie podejmujący wędrówki. W Europie stwierdzany niezwykle rzadko, m.in. w Wlk. Brytanii i Francji. W maju bieżącego roku ornitologów poruszyła informacja o obserwacji tego gatunku we wsi Winduga pod Włocławkiem. Białorzytka saharyjska wylądowała na terenie gospodarstwa p. Teresy Łybko, która powiadomiła o tym ornitologów z OTOP – T. Chodkiewicza i K. Pietrasza. Wieść rozniosła się dalej i wkrótce gospodarstwo Pani Teresy stało się prawdziwą mekką dla ornitologów z całej Polski. Dzięki niej białorzytka saharyjska stała się kolejnym, 451. gatunkiem na liście naszej rodzimej awifauny. Ptak przebywał tam mniej więcej tydzień, niestety jego dalsze losy na dzień dzisiejszy nie są znane.